

Сідун Мар'яна Михайлівна

кандидат педагогічних наук, доцент

доцент кафедри англійської філології та методики викладання іноземних мов
Мукачівський державний університет, м.Мукачево, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ СПІЛКУВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ШКІЛЬНОМУ КОЛЕКТИВІ

У статті автор виділила наявність різних підходів до проблеми спілкування і визначила її як багатоплановий процес розвитку контактів між людьми, що породжується потребами спільної діяльності. Автором також було виділено три сторони процесу спілкування: комунікативну (передача інформації), інтерактивну (взаємодія) і перцептивну (взаємсприйняття). З'ясовано сутність і роль мовлення у комунікативному процесі молодших школярів, проаналізовано поняття вербальної і невербальної комунікації.

Ключові слова: спілкування, молодші школярі, комунікативний акт, мотиви мовлення, фази спілкування.

Вступ. Процес інтеграції України в європейський та світовий інформаційний простір зумовлює динамічні соціально-політичні перетворення в багатьох галузях економіки нашої країни, особливо в освіті. Зростаючі потреби в спілкуванні між людьми з різними мовами та культурними традиціями вимагають впровадження нових підходів, навчально-виховних систем, форм і методів навчання й виховання, які б відповідали потребам розвитку особистості, сприяли розкриттю її талантів, духовно-емоційних, розумових і фізичних здібностей, створенню у навчально-виховному процесі умов, що виховували б суб'єктність як головну рису особистості сучасної людини.

У Національній доктрині розвитку освіти серед пріоритетних напрямів реформування навчально-виховного процесу визначається формування в дітей і молоді вміння міжособистісного спілкування та підготовки їх до життя в умовах ринкових відносин. Це пов'язано не тільки з прагненням української держави приєднатися до західної європейської цивілізації (як відомо, вміння спілкуватися в західній культурі вважається одним із компонентів ділової й загальної культури людини), а й з тенденцією до подолання відчуження людей, викликаного розповсюдженням засобів масової комунікації, комп'ютеризації, висуненням в центр суспільного життя особистості як вищої цінності з її ініціативою, динамізмом і самостійністю, проведенням у життя принципу свободи і самовираження особистості.

Феномен спілкування є надзвичайно багатим за своїми виявами, тому виступає об'єктом вивчення багатьох галузей знання. До нього виявляють інтерес філософи, психологи, педагоги, соціологи, медики, лінгвісти. Це пов'язано з тим, що без спілкування неможливе існування і розвиток як суспільства, так і особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури з питання про сутність спілкування показав, що існують три головних підходи до визначення цього феномена. Деякі автори підводять "спілкування" під поняття "комунікація", інформаційний зв'язок (А.Брудний, В.Соковнін та ін.). У працях цих дослідників спілкування розглядається як обмін інформацією між динамічними системами і підсистемами, здатними сприймати, зберігати і передавати різні відомості. Так, В.Соковнін відзначає, що "людські стосунки... неможливі без інформації та її спрямованої передачі. Спрямоване висловлення думки, її передача та сприймання... є необхідними елементами людських стосунків, а їх сукупність утворює інформаційну структуру соціального спілкування" [9, с.9]. Позитивною стороною цього підходу можна вважати те, що підкреслюється важлива роль інформаційних процесів у розвитку індивіда. Разом з тим цей погляд значно збіднює унікальний феномен спілкування. Передаючи один одному ту чи іншу інформацію, люди разом працюють, переживають різні емоції, встановлюють певні стосунки. Необхідно врахувати й те, що в комунікації має місце процес руху

інформації, спрямований в одному напрямку. Інформація йде від однієї особи до іншої (у кібернетиці – від машини до людини, від машини до машини), зменшуючись кількісно. У спілкуванні ж знання циркулюють між суб'єктами, внаслідок чого інформація, як правило, подвоюється.

Інший підхід пов'язаний з підведенням спілкування під поняття «діяльність» (Б.Ананьєв, Н.Єрастов, М.Каган, О.Леонт'єв, М.Лісіна та ін.) Так, М.Каган, використовуючи системний аналіз діяльності, виділяє чотири необхідних і достатніх, на його думку, види діяльності: перетворювальну (творчу), пізнавальну, ціннісно-орієнтаційну і комунікативну. Підставою для виділення їх слугують цілі, що ставить суб'єкт у взаємодію з об'єктом. Комунікативна діяльність реалізується людиною в різних формах: в матеріально-практичній діяльності, у її поводженні в побути і під час обрядових дійств, при обміні різноманітною інформацією за допомогою бесід, преси, у різних іграх [3]. Таким чином, М.Каган розглядає спілкування як один із видів людської діяльності, якому притаманні відповідна структура й атрибути. Б.Ананьєв розглядає спілкування як особливий вид соціальної діяльності поряд із працею і пізнанням. О.Леонт'єв відзначає, що історично спілкування було нерозривно пов'язане з практичною діяльністю. З часом відбулося відмежування спілкування від практичної діяльності, і критерієм цієї трансформації стала поява у спілкуванні специфічної мотивації: тепер воно може використовуватись як засіб пізнавальної, теоретичної діяльності. Спілкування як діяльність, на його думку, має місце в роботі оратора, лектора, учителя [4].

Метою статті є окреслення процесу спілкування молодших школярів у класному колективі, аналіз проблем у цій діяльності та визначення сутності комунікативного акту як невід'ємної складової процесу спілкування.

Виклад основного матеріалу. Вивчення вказаних підходів та описів процесу спілкування показало, що дослідники найбільш часто називають такі його ознаки: спосіб організації діяльності; обмін цінностями, думками; обмін інформацією; задоволення потреб у підтримці, солідарності (і дефініція, і всі описи); установлення взаємодії; суб'єкт-суб'єктний процес; забезпечення взаєморозуміння; процес декодування повідомлення; обмін результатами діяльності; процес формування міжособистісних відносин; взаємсприйняття; взаємовплив; обмін думками, переживаннями; обмін досвідом; обмін емоціями; встановлення взаємовідносин; вироблення єдиної стратегії взаємодії.

Серед ознак спілкування найчастіше вказуються активні, перетворювальні, спрямовані на підтримку життєдіяльності індивідів, забезпечення їхньої спільної діяльності та взаємовідносин.

Виходячи з дефініцій спілкування, в єдиному процесі спілкування виділяють три сторони: комунікативну

(передача інформації), інтерактивну (взаємодія) і перцептивну (взаємсприйняття). Усі три сторони розглядаються в єдності.

З практики відомо, що в процесі спілкування молодших школярів домінують комунікативна та інтерактивна функції. Спілкування учнів цього віку має свої особливості. З приходом дитини до школи змінюються відносини з дорослими, головним авторитетом стає учитель. Діти молодшого шкільного віку орієнтуються більше на думку вчителя, ніж однокласників. У молодшого школяра значно розширюється коло спілкування: у нього є товариші по класу, по сумісній діяльності, в позашкільних справах. Однак утрата товариша не стає предметом глибоких переживань, як правило, швидко знаходиться заміна. Молодші школярі легше усвідомлюють вчинки та мотиви інших людей, ніж свої власні. Тому вичленення мотиву вчинку, роз'яснення дитині його сутності і правильності в різних типових ситуаціях є спеціальним завданням дорослих. Молодшому школяреві імпонує, що з ним, як із дорослим, говорять про найсерйозніші речі – не лише про оцінки та ігри, а й про те, що хвилює дорослих, про події у країні, світі, про взаємини. Однак, як показують дослідження І.Беха, про серйозне з дітьми треба говорити просто, прагнучи звертатись до їхнього власного життєвого досвіду, до прочитаних ними книжок, до побаченого ними по телевізору, діючи при цьому не лише на свідомість малюка, а й на його почуття.

До завершення молодшого шкільного віку колективні інтереси і спілкування з товаришами починають виділятися для дитини в особливу сферу життя, наповнену особливим піклуванням, радіщами, інтересами. «Звернення до колективу» веде до того, що молодший школяр починає свідомо підпорядковувати свої спонуки тим загальним цілям і завданням, які стоять перед ним і його ровесниками, вчиться керувати своєю поведінкою.

Відповідно до вищезазначеного спілкування недостатньо розглядати як передачу інформації або її сприймання, оскільки взаємне інформування вимагає налагодження спільної діяльності. До того ж, інформація повинна бути не просто прийнята, але й осмислена. Обміну інформацією між людьми характеризується тим, що за допомогою системи знаків партнери можуть вплинути один на одного, тобто обмін інформацією обов'язково допускає взаємодію партнерів. Комунікативний вплив можливий у тому разі, якщо обидва учасники спілкування володіють єдиною системою кодування [7].

Одним із засобів комунікації є мовлення. А.Петровський називає його вербальною комунікацією [8], феномен якої досліджувався багатьма вченими (Ф.Гужвою, М.Жинкіним, О.Леонтьєвим, Т.Ладиженською, М.Львовим та ін.).

Спостереження показують, що характерною ознакою учнів молодшого шкільного віку є дисбаланс між вербальною і невербальною комунікацією. Недостатньо розвинене мовлення приводить до перебільшення в деяких школярів значення невербального спілкування: під час розмови, переказу історій дітей зловживають жестами, не завжди розуміючи деякі з них.

Спираючись на загальнопсихологічну теорію діяльності, О.Леонтьєв розробив чотирьохфазну динамічну структуру мовленнєвого акту. Кожна фаза відповідає певному етапові породження зв'язного висловлювання, а саме:

1) орієнтуванню в умовах мовленнєвої ситуації (виявлення умов спілкування, визначення типу висловлювання, його загальної мети, адресата, стилю);

2) плануванню висловлювання (про що саме треба сказати), яке передбачає добір таких мовних одиниць, котрі б відповідали темі і меті висловлювання, а також розташуванню їх у відповідній послідовності;

3) реалізації програми висловлювання – породження зв'язного тексту;

4) контролю, який передбачає співвіднесення результатів мовленнєвого впливу на слухача (читача) із за-

вданням висловлювання; виявлення і виправлення припущених помилок у структурі, змісті та мовленнєвому оформленні висловлювання [5].

1. При цьому О.Леонтьєв виділяє вісім функцій мови у сфері спілкування – Конвенціональний (від “конвенція” – згода) – рівень повноцінного людського спілкування.

2. Примітивний – для того, хто говорить, партнер є предметом: він або потрібен, або заважає, але ним потрібно оволодіти.

3. Маніпулятивний (для “маніпулятора”) – партнер-суперник у грі, яку треба обов'язково виграти. Виграш означає вигоду.

4. Стандартизований або “контакт масок”.

5. Діловий – характеризується не тільки чіткістю, правдивістю, але й певним рівнем творчості та креативності.

6. Ігровий – характеризується витонченістю змісту і багатством відтінків.

Процес спілкування як багатогранний аспект діяльності молодших школярів передбачає моделювання безпосередніх актів спілкування, які розглядаються як набори правил, що керують контактом:

1. Асоціативний спосіб спілкування. Це обмін репліками, за змістом асоціативно взаємопов'язаними. Бесіда не має певної мети, але в процесі бесіди досягається задоволення. Це обмін думками, почуттями, хоч і не логічними, але ширими. Співрозмовники тут рівноправні, не підбирають фраз, а вільно спілкуються.

2. Розв'язування задач. Мовленнєве висловлювання, спрямоване на досягнення спільної точки зору, допускає наявність певної мети. Кожне висловлювання ретельно підбирається й оцінюється. Прийняттям рішення закінчується один і починається новий спосіб спілкування.

3. Задавання запитань – спосіб спілкування, коли один із партнерів зацікавлений в одержанні інформації. Право задавати запитання визначається соціальною роллю.

4. Уточнення розуміння – спосіб спілкування, схожий з попереднім, виявляється в спробі виявити, що становить собою зміст.

Навички міжособистісного спілкування у молодших школярів, як правило, розвинуті недостатньо. Є діти з пониженою соціальною активністю, схильні до самотності. Частина дітей використовує невдалі соціальні стратегії у стосунках з однолітками. Тому повноцінному спілкуванню людина повинна навчитися ще на початковому етапі формування своєї особистості, а саме навчитися швидко й правильно орієнтуватися в умовах спілкування, вміти правильно спланувати своє мовлення; відшукати відповідні засоби для передачі задуманого змісту; вміти забезпечити зворотний зв'язок, але якщо будь-яку з ланок акту спілкування буде порушено, то мовцю не вдасться домогтися очікуваних результатів спілкування – воно виявиться неефективним.

Питання ефективності спілкування ми розуміємо як його результативність, коли реалізуються комунікативний намір і комунікативне завдання як практичного, так і духовного плану. Тобто, у цих випадках можна говорити про “комунікативну удачу”. Протилежна їй – комунікативна невдача – коли мовець не досягає мети.

Процес спілкування як суб'єкт-суб'єктна взаємодія пред'являє до комунікантів специфічні вимоги, тобто володіння вміннями й навичками комунікації, а також припускає наявність в особистості певної якісної характеристики її як суб'єкта спілкування. Це ті характерологічні якості, які дозволяють людині успішно приймати й передавати інформацію, взаємодіяти з іншими людьми.

Залежно від мотивації підстав різні дослідники висувають неоднакові вимоги до якості мовлення (успішного спілкування): – змістовність – говорити і писати можна про те, що добре знаєш [6]; – інформативність – повідомлення повинно містити інтерес для співрозмовника, а не бути загальновідомим [1]; – логічність – послідовність, чіткість побудови [6]; – точність – уміння

мовця, передати факти, почуття відповідно до дійсності, дібрати адекватні мовні засоби [2]; – істинність [1]; – ясність мовлення – уникання незрозумілих виразів, неоднозначності [1; 7]; – виразність мовлення – уміння яскраво, переконливо, лаконічно передати думку [6]; – багатство мовлення – здатність мовця передати одну думку різноманітними засобами [2]; – неповнота опису, повідомлення з неповним описом зовнішнього світу суперечить нормальному спілкуванню, з нього неможливо виділити значущу інформацію [1]; – тотожність – партнери повинні під час розмови виходити з однієї дійсності (предмета розмови) [1]; – детермінізм – знання причинно-наслідкових зв'язків [1]; – загальна пам'ять – мовці повинні мати мінімальний загальний запас відомостей про минуле [1]; – здатність прогнозувати майбутнє – будувати нескладні передбачення [1]; – семантична зв'язність – вимога до мовця говорити такі репліки, щоб партнер зміг підібрати до них хоч яку-небудь відповідь [1]; – кооперація – наявність загальної мети, цілеспрямована бесіда [1]; – релевантність – не відхилятися від теми, говорити до справи [1].

Однак слід зазначити, що автори дещо по-різному визначають тіж самі вимоги. Так, наприклад, вимогу виразності мовлення Т.Ладиженська розуміє як якість

мовлення, яка передбачає, що мовець відчуває функціональний стиль, розуміє особливості даної ситуації і при виборі слів враховує специфіку умов мовлення [1], на відміну від визначення М.Львова, що подане вище. Встановлено, що мовлення буває зовнішнім і внутрішнім, усним і письмовим, діалогічним і монологічним, що ще більше утруднює процес його удосконалення молодшими школярами та свідчить про його багатогранність.

Викладений матеріал дозволяє зробити наступні висновки: на основі аналізу психолого-педагогічних досліджень було визначено поняття “спілкування” як взаємодію людей та особливості здійснення його молодшими школярами, розкрито можливості класної роботи у формуванні умінь спілкування учнів початкових класів, що дозволило визначити провідні комунікативні вміння, які підлягають формуванню в цьому віці: слухати партнера, виробляти тактику спілкування, користуватися невербальними засобами спілкування та засобами мовленнєвого етикету; спілкування школярів, зокрема учнів молодшого шкільного віку, у процесі навчання, виховання й розвитку їх має великий педагогічний потенціал і повинно доцільно використовуватись учителем у процесі розв'язання завдань навчального і виховного характеру.

Список використаної літератури

1. Войскунский А. Я говорю, мы говорим ... Очерк о человеческом общении / А.Войскунский – М.: Знание, 1990. – 238 с.
2. Детская риторика в рисунках, стихах, рассказах: Кн. для учителя / Т.А.Ладыженская, Г.И.Сорокина, И.В.Сафонова, Н.В.Ладыженская / Под ред. Т.А.Ладыженской. – М.: Просвещение, 1995. – 95 с.
3. Каган М.С. Человеческая деятельность: Опыт системного анализа / М.С.Каган. – М.: Политиздат, 1974. – 32 с.
4. Леонтьев А.А. Психология общения / А.Леонтьев. – М.: Смысл, 1997. – 306 с.
5. Львов М.Р. Речь младших школьников и пути ее развития: [Пособ. для учителей] / М.Р.Львов. – М.: Просвещение, 1975. – 176 с.
6. Общая психология: [Учебник для студентов пед. вузов] / А.В.Петровский, В.С.Ярошевский, А.А.Леонтьев, Т.П.Зинченко и др. / Под ред. А.В.Петровского. – М.: Просвещение, 1986. – 461 с.
7. Петровский А.В. Коллектив, общение и развитие личности: [Хрестоматия по возрастной и педогической психологии] / А.В.Петровский. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. – 304 с.

Стаття надійшла до редакції 03.04.2017 р.

Сидун Марьяна

кандидат педагогических наук, доцент
доцент кафедры английской филологии и методики преподавания иностранных языков, Мукачевский государственный университет, г.Мукачево, Украина

ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССА ОБЩЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В ШКОЛЬНОМ КОЛЛЕКТИВЕ

В статье автор выделила наличие различных подходов к проблеме общения и определила ее как многоплановый процесс развития контактов между людьми, порождаемый потребностями совместной деятельности. Автором также были выделены три стороны процесса общения: коммуникативную (передача информации), интерактивную (взаимодействие) и перцептивную (взаимовосприятие). Выяснено сущность и роль речи в коммуникативном процессе младших школьников, проанализированы понятия вербальной и невербальной коммуникации.

Ключевые слова: общение, младшие школьники, коммуникативный акт, мотивы речи, фазы общения.

Sidun Mariana

Candidate of Pedagogical Sciences, Ph.D., Associate Professor
Department of English Philology and Methods of Teaching Foreign Languages
Mukachevo State University, Mukachevo, Ukraine

THE SPECIFICITY OF THE PROCESS OF COMMUNICATION OF JUNIOR PUPILS AT SCHOOL ENVIRONMENT

The purpose of the article is to provide the definition of the process of younger school students communication in school collective, as well as to determine the essence of the communicative act as an integral component of communication process. Among communication features we consider: active, converting, directed to maintenance activity of individuals, ensuring their joint activity and relationship. Exchange of information between people is characterized by the fact that partners can affect at each other by means of system of signs, that is exchange of information surely allows interaction of partners. Communicative influence is possible in case both participants of communication possess common system of coding.

Key words: communication, younger learners, communicative act, the motives of speech, communication phase, communication conditions.